

religieuze grondslag hebben vernietigd en daarmee de deur hebben geopend voor de 'kwalen' van de eeuw: socialisme, communisme, vrijdenkerij ...

Wanneer het eeuwfeest van de revolutie gevierd wordt, komt het tot hevige polemieken. Kanunnik Daris, Gustave Francotte en de beroemde Godefroid Kurth staan achter het banier van de kerk, die volgens hen het voornaamste slachtoffer is van de jakobijnse furie. Hun liberale tegenstanders beroepen zich met luide stem op het erfgoed van Bassenge, Fabry en ... Danton, zelfs van Robespierre. Het is de tijd waarin de derde Franse republiek en haar idealen door de ene groep worden uitgespuwd, door de andere bejubeld.

Aan het begin van deze eeuw ontstaat er onder invloed van Henri Pirenne een meer serene visie op de problematiek. Het economisch aspect komt aan bod. In het spoor van het Waalse congres van 1905 zijn er groepen die het culturele aspect privilegiëren en tegelijkertijd de eenheid onderlijnen die er heerste (heerst?) tussen Luikenaars en Fransen. Er hoeft niet op gewezen worden dat deze visie de katholieke familie niet erg aantrekt...

Toch zullen de francofobe gevoelens na de eerste wereldoorlog verdwijnen: de herinnering aan de door beide landen doorstane beproevingen heeft daar veel aan bijgedragen. Alleen het werk van P. Verhaegen (*La Belgique sous la domination française 1792-1814*) en dat van de historicus van de Luikse straten Theodore Gobert blijft anti-frans.

Wat er ook van zij, tijdens het interbellum is het de liberale of socialiserende richting die de doorslag geeft met Suzanne Tassier, dr. I. Delatte, Félix Magnette en Pierre Recht. Het autonomistische Waalse standpunt wordt op het einde van de jaren dertig vertolkt door Maurice Bologne (*La Révolution de 1789 en Wallonie*), de latere senator van het Rassemblement wallon.

Pas na de tweede wereldoorlog ontstaat er een niet-polemische geschiedschrijving die de oude clichés overstijgt. Het is in dit perspectief dat prof. Paul Harsin in 1954 met *La révolution liégeoise de 1789* een goede synthese schreef die een aantal latere werken zou inspireren.

Denken wij aan Marcel Florkin (*Médecine et médecins au pays de Liège, II, Un prince, deux préfets ...*), Georges de Froidcourt ('Les réfugiés liégeois à Paris en 1793...', *Bulletin de la Société royale 'Le Vieux-Liège'*, V (1956) 53-76) of R. van Santbergen (*Robert de Paris et le pays de liège en 1795*).

Al deze auteurs hechten in mindere of meerdere mate belang aan de regionale realiteiten waarbij in het bijzonder R. van Santbergen de Luikse problematiek integreert in het kader van een zich vormend Europa.

Philippe Raxhon besluit zijn werk met een optimistische noot: de vele facetten van de revolutionaire historiografie bewijzen dat de mens — in welke periode hij ook leeft — zich vragen zal gaan stellen en altijd zal pogen erop te antwoorden.

A. Colignon

F. Backerra, e. a., ed. *Vrouwen van het land. Anderhalve eeuw plattelandsvrouwen in Nederland* (Een tijpe van de sluier, VI (1989); Zutphen: De Walburg Pers, 1989, 216 blz., f25,-, ISBN 90 6011655 0).

'Ik heb wat zitten schreeuwen [huiten] hoor, onder de koeien, van de zere handen. Eerlijk waar, hoor. Wij zijn altijd bij een boer geweest en jullie gaan ook naar een boer. Zo was 't. Dus wij hadden niet te kiezen of te delen'. Plattelandsvrouwen hadden, onder invloed van traditie en economische omstandigheden, vaak weinig mogelijkheden hun eigen leven vorm te geven.

Daartegenover staan voorbeelden van vrouwen die dat ondanks alles toch hebben geprobeerd, zoals de dienstbode Neeltje Lokerse die een aanslag pleegde op de werkgever die haar met een kind had laten zitten, de Friese Gepke die niet wilde trouwen met een 'stinkende boer' en de zelf boter en kaas makende boerinnen die zich verzetten tegen het fabrieksmatig verwerken van de melk.

Deze tegenstelling aanpassing versus verzet staat centraal in de bundel *Vrouwen van het land*. De rode draad is de vraag in hoeverre plattelandsvrouwen de mogelijkheid hadden om hun leven zelf vorm te geven. De bundel vormt het zesde deel in de reeks 'Tipje van de sluier' die verschijnt op initiatief van de Vereniging landelijk overleg vrouwenstudies. De keuze om dit keer de geschiedenis van plattelandsvrouwen centraal te stellen hangt samen met de verwaarlozing van dit onderwerp tot nu toe zowel binnen vrouwengeschiedenis als in de agrarische geschiedbeoefening.

In dertien artikelen wordt ingegaan op verschillende aspecten van het leven van vrouwen op het platteland. Verder treft men portretten aan van zes (bijzondere) plattelandsvrouwen. De meeste onderzoeksters hebben behalve van archiefmateriaal ook gebruik gemaakt van interviews.

De samenstelling van de bundel is een beetje onevenwichtig. Het thema arbeid krijgt verreweg de meeste aandacht. Achtereenvolgens wordt een beeld geschetst van het werk van Zeeuwse landarbeidsters, boerinnen in Groningen, Friesland en Midden-Nederland, Scheveningse visverkoopsters, bollenpelsters, tuindersvrouwen en landbouwhuishoudleraresen. Interessant is de beschrijving van een minder bekend vrouwenberoep, dat van de dolsters en iesters van Wierum en Moddergat. Hun taak was het zoeken en aanrijgen van wormen.

Zoals in publikaties over vrouwenarbeid meestal het geval is krijgt de lezer(es) een beeld van het moeilijke leven van de vrouwen, van de zware arbeid die ze verrichtten, de vele uren die ze moesten werken en de lage lonen die ze verdienden. Hiernaast wordt echter benadrukt dat het werk ook emotionele betekenis had voor de vrouwen. Het verleende hen een zekere zelfstandigheid en status. Kenmerkend is de uitspraak van Anna uit Zeeland: 'Het zwaarste werk vond ik altijd het mooiste werk. Ja, dat is gek maar ik stond een heel najaar sukerpeeeën te botten [suikerbieten te rooien]. Van oktober tot kerstdag soms. En vlas trekken ... Ik kon het beter dan veel mannen'. Ook het vis venten langs de deur gaf een gevoel van vrijheid, hoe vies en zwaar het werk ook was.

Naast de arbeid van de plattelandsvrouwen komen onderwerpen aan de orde als: organisaties van plattelandsvrouwen, het landbouwhuishoudonderwijs en de opvoeding van boerenmeisjes. Twee artikelen trekken vanwege hun thematiek extra aandacht. Het eerste gaat in op de huwelijksmotivatie van vrouwen in Bleskensgraaf. Het tweede betreft het toekomstperspectief van Friese plattelandsmeisjes. De centrale figuur hierin is het meisje Gepke, dat er voor die tijd (1920-1940) nogal eigenzinnige ideeën op nahield.

De vraag naar autonomie van de plattelandsvrouwen, die in de verschillende bijdragen aan de orde komt, is een goede manier om eenheid aan de bundel te geven. Af en toe doet het echter kunstmatig aan en lijkt men geforceerd bezig om bewijzen te zoeken voor het, binnen vrouwengeschiedenis inmiddels gangbare, idee dat vrouwen in het verleden ook keuzemogelijkheden hadden.

Voor wie is dit boek nu interessant? Diegenen die in meerdere of mindere mate thuis zijn in het onderwerp, heeft de bundel waarschijnlijk weinig te bieden. De artikelen blijven enigszins oppervlakkig en geven een versnipperd beeld van het leven van plattelandsvrouwen. Boeiend wordt het pas op het moment dat de artikelen raakpunten vertonen, zoals de drie bijdragen waarin

RECENSIES

de gevolgen van de introductie van machines voor boerinnen in verschillende delen van Nederland ter sprake komen.

Het doel van de redactie is echter het toegankelijk maken van wetenschappelijk onderzoek voor een breed publiek. In deze opzet is ze naar mijn idee geslaagd. *Vrouwen van het land* is een goed leesbaar en afwisselend boek geworden, geïllustreerd met mooie foto's.

Petra Kalkman

A. H. E. M. Jansen, e. a., *'Arbeyd sere voert tot eere'. Hendrik van der Geld, de neogotiek en de Brabantse beeldhouwkunst* (Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland LXXX; Tilburg: Stichting zuidelijk historisch contact, 1989, 208 blz., f50,-, ISBN 90 70641 30 5).

Deze klassiek-verzorgd uitgegeven, voortreffelijk geïllustreerde publikatie is een bundeling van vier bijdragen met de Brabantse neogotiek als gemeenschappelijke noemer. Ze vormt, naast de catalogus *'Naar gothieken kunstzin'* uit 1979, waaraan dezelfde auteurs meewerkten, een nieuwe substantiële bijdrage tot de studie van de negentiende-eeuwse kerkelijke kunst in Nederland.

Onder de titel 'de neogotiek van romantische vorm tot enig ware stijl' schetst A. J. C. van Leeuwen een beeld van de achtergronden van dit stijlfenomeen, wat vooral interessant wordt wanneer het meer specifiek op Brabant wordt toegespitst. We leren er het bisdom Den Bosch kennen als een typisch provinciaal milieu, waar slechts weinig interesse voor kunst bestaat. De geestelijkheid hecht er vooral belang aan doelmatig en goedkoop bouwen en de architecten, herkomstig uit de dagelijkse bouwpraktijk, tillen niet zwaar aan het belang van originaliteit. De eerste neogotische kerk wordt er, in nauwe samenhang met het katholiek renouveau, reeds in 1835 gebouwd, maar de 'orthodoxe' stijl van P. J. H. Cuypers en zijn medewerkers zal er slechts mondjesmaat en vrij laat doordringen. In de plastische kunsten primeert het iconografische aspect van nieuwe devoties zoals de Onbevleete Ontvangenis (1854 vlg.), het H. Hart (1856) en St. Jozef (na 1870) boven de vraag naar artistieke kwaliteit. Zeer terecht pleit de auteur in dit verband voor het behoud en de studie van de courante artistieke productie als bijzonder relevant tijdsdocument.

De Bossche beeldhouwer Hendrik van der Geld (1838-1914), wiens leven en voorbeelden door de al te vroeg gestorven A. Jansen werden behandeld, illustreert de beperkingen maar ook de bijzondere mogelijkheden van dit milieu. Na een opleiding te 's-Hertogenbosch en te Antwerpen, opende hij in 1872 in zijn geboortestad een bijzonder succesvol atelier, dat ca. 1900 20 à 30 werklieden telde en later door zijn zoon werd verdergezet. Hij werkte samen zowel met de plaatselijke architect L. Hezenmans als met Cuypers, maakte, te oordelen naar zijn werk in de St. Janskerk, pas ca. 1900 de overgang naar een 'archeologische' neogotiek en assimileerde op een toch persoonlijke manier invloeden gaande van het werk van de Antwerpse barokbeeldhouwer Quellinus, tot de nederrijnse laatgotiek en het werk van eigentijdse Belgische meesters als De Vriendt en De Boeck en Van Wint. Zijn *magnum opus*, het op eigen initiatief vervaardigde, zeer monumentale retabel dat zich in de St. Martinuskerk te Cuyck bevindt, illustreert ons inziens de meer positieve aspecten van de neogotiek, al was het maar door het herstel van de arbeidsvreugde en van de waardigheid van de ambachtsman in de door John Ruskin bepleite zin.

Het derde deel, 'Schoon en solied werk — ateliers voor kerkelijke kunst in Brabant', door A.